

Türk Dil Kurumu Yayınları

VIII. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI

22-26 Mayıs 2017

I. CİLT

Ankara, 2021

ŞEMS-İ ASİ’NİN ESERLERİNDE HOCA AHMED YESEVÎ’NİN ETKİSİ

Fatih BAKIRCI*

Giriş

I. Şems-i Asi (d.? - ö.?) ve Eserleri

XII. yüzyıldan itibaren Türkistan coğrafyasında sosyal ve kültürel yönden etkin olan Yesevîlik, Hoca Ahmet Yesevî’nin (ö. 562/1166) düşünceleri etrafında gelişmiş ve yetiştirdiği pek çok müridiyle Orta Asya’nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Yesevî’nin halifeleriyle silsileler hâlinde devam eden bu dinî-mistik hareketin isimlerinden biri de şimdiye kadar üzerinde ciddi bir çalışmanın yapılmadığı “Şems-i Asi” mahlaslı şairdir. Necdet Tosun, hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında da herhangi bir bilgi bulunmayan şairin asıl adının Şemseddin Özkendi, mahlasının ise “Şems-i Asi” olduğunu ifade eder (Tosun 2013: 488). Tosun’un verdiği bu bilgileye göre bu Yesevî şairi, bir dönem Karahanlılar’a (840-1212) başkent olmuş, günümüzde ise Kırgızistan’ın güneybatısında Fergana havzası içinde kalan ve “özümüzün şehri” anlamına gelen tarihi Özkent [İslam tarihi kaynaklarında Özkend, Yüzkent, Özcent, Kırgızca’da Özgön, Uzgen] (Taşağıl 2007: 131) şehrinde yaşamıştır. F. Köprülü tarafından Şemseddin Özkendi’nin silsilesi *Tibyanu Vesail*¹ adlı esere dayandırılarak şöyle verilmektedir: Kemal Şeyh İkani, Şeyh Aliabadi (Seyyid Ahmed), Şeyh Şems Özkendi, Abdal Şeyh, Şeyh Abdülvasi (H. 974 M. 1566/67) ve Şeyh Abdülmüheymen (Köprülü 1993: 97). Necdet Tosun, İslam Ansiklopedisi’ndeki “Yeseviyye” adlı maddede Yesevîliğin ayrıldığı kolları belirttikten sonra Şemseddin Özkendi’yle ilgili Köprülü’nünkine ya-

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fthbkrc@hotmail.com.

¹ Asıl adı *Tibyanu Vesaili’l-Hakaik fî Beyani Selasilit’il-Taraik* olan ve üç ciltten meydana gelen Arapça eser, Kemalettin Muhammed Haririzade (1267-1299/1850-1882) tarafından kaleme alınmıştır. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 430-432’de bulunan eserin “Yeseviyye” ile ilgili bölümleri III. Cilt 265^a-267^a sayfaları arasında bulunmaktadır. Söz konusu silsile tarafımızdan adı geçen esere bakılarak gözden geçirilmiştir.

kın bir silsile sunar: “Mevdud Şeyh’ten sonra Yesevîlik iki kola ayrılır, Kemal Şeyh İkani silsilesi ise Şeyh Aliabadi (Seyyid Ahmed), Şemseddin Özkendi, Abdal Şeyh (Şeyh Üveys), Şeyh Abdülvasi ve Şeyh Abdülmüheymin tarafından devam ettirilir” (Tosun 2013: 488).

Hofman, Şems-i Asi’nin, hikmetlerindeki dil özelliklerinden hareketle “Çağatay şairi” (Hofman 1969: 242) olduğunu ileri sürerken Dmitrieva kendisi hakkında çok fazla bilginin bulunmadığını, “Şemseddin” veya “Şems Asi” ismiyle tanındığını ve Süleyman Bakırgani’nin çağdaşı ve takipçisi olduğunu, *Bakırgan Kitabı*’nda Şems-i Asi mahlaslı şiirlerin yer aldığını belirtip XII-XIII. yüzyıllarda yaşamış olabileceğini (Dmitrieva 2002: 261) söyler. Şairin yaşadığı dönem ve ait olduğu saha konusunda gerek Hofman gerekse Dmitrieva’nın verdiği bilgiler hususunda temkinli olmak gerekir. Bu konudaki düşüncelerimizi daha önce hazırladığımız makalede (Bakırcı 2016: 14-17) maddeler hâlinde açıkladığımız için burada tekrar bu konular üzerinde durulmamıştır.

Şems-i Asi’nin eserleri ve nüshalarının toplu bir şekilde tanıtımı üzerine şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Önal Kaya tarafından Şems’in 7 hikmeti yayımlanmış ve bunların dil özellikleri üzerinde durulmuştur (Kaya 1992: 115-130). Şairin dört manzumesi ve çeşitli mecmualardaki hikmetleri bulunmaktadır (eserleri için bk. Hofman 1969: 242, Dmitrieva 2002: 261-262)².

1. Vefât-nâme-i Hâzret-i İbrâhim (Der-beyân-ı Vefât-nâme-i Hâzret-i İbrâhim): Eserin Leningrad’da kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır.

2. Yetim-nâme (Kıssa-ı Yetim-nâme, Kıssa-ı Ğarib Yetim-nâme, Yetim-nâme-i Resûl Şallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem)³: Hz. Muhammed ile yetim bir çocuğun arasında geçen olayların anlatıldığı eserin Leningrad, Paris ve Ankara’da olmak üzere toplam 7 nüshası tespit edilmiştir.

3. Kıssa-ı Kûdek-nâme (Kûdek-nâme, Cûhûd-nâme): Dmitrieva’nın *Kıssa-ı Kudek-name*, Hofman’ın ise *Bir Cuhud Hikâyesi (A story of Cahûd)* (Hofman 1969: 242) adıyla tanıttıkları eserin Leningrad’da 6 nüshası bulunmaktadır.

4. Elif-nâme: Leningrad’da tek nüshası bulunan eserde şairin mahlası “Asi” olarak geçmektedir (Dmitrieva 2002: 263).

² Bu iki katalog dışında bazı eserlerine ait yazma nüshalar da çeşitli kaynaklardan tarafımızdan tespit edilmiş ve şairin yukarıda adı geçen bütün eserleri ve nüshaları hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır. BAKIRCI, F. a.g.m.

³ Eserin Leningrad, Paris ve Ankara nüshaları temin edilerek eser üzerinde tarafımızdan metin çalışması yapılmış olup yakın zamanda yayımlanacaktır.

5. Hikmetleri: Şairin yukarıda belirtilen dört eseri dışında çeşitli kaynaklardan öğrendiğimiz Yesevîlik'in önemli edebî ürünlerinden biri olan hikmetleri bulunmaktadır. Farklı şiir mecmularında karşılaşılan bu hikmetlerin Leningrad, Ankara, Konya ve İstanbul nüshaları bulunmaktadır.

Bu eserler arasından ulaşabildiğimiz ve üzerinde çalışma fırsatı bulabildiğimiz *Yetim-nāme* (YN olarak kısaltılmıştır) ve *Kıssa-ı Kūdek-nāme* (KN olarak kısaltılmıştır) manzumeleri ile Önal Kaya tarafından çalışılan şairin yedi hikmeti bir araya getirilerek Şems-i Asî'de düşünceleri ve edebî yönleriyle Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi üzerinde durulmuş ve bu eserlerin Yesevîlik geleneğine olan katkılarından söz edilmiştir.

II. Düşünce Dünyası ve Edebî Kişiliğinin Oluşmasında Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Etkisi

II.1. Öncelikle bütün Yesevî derviş-şairleri gibi Şems-i Asî de “Pir-i Türkistan” olarak anılan ve yolundan gittiği Hoca Ahmet Yesevî'ye olan bağlılığını bir mürit ahlakıyla ve içten bir şekilde “şeyhim”, “hocam” diye seslenerek dile getirmiştir. Böylece çok açık bir biçimde onun izinde ve etkisinde olduğu kendi dizelerinden anlaşılmaktadır:

Şeri'atnıñ nizâmı şariqatnıñ imâmı

Hakikatnıñ tamâmı şeyhim Ahmed Yesevî (Şems V/12; Kaya 1992: 127) [Şeriatın nizamı, tarikatın imamı; hakikatin tamamı şeyhim Ahmet Yesevî...] ⁴

Tâliblerni tilegen şadıqlarnı yölegen

Sansız mürid iylegen h'âcem Ahmed Yesevî (Şems V/10; Kaya 1992: 127) [*Talıpleri dileyen, sadıkları destekleyen, sayısız mürit yetiştiren hocam Ahmet Yesevî...*]

II.2. Ahmet Yesevî'nin hocası ve Yesevî'nin ilk halifesi Mansur Ata'nın (ö. 594/1197/98) babası, ilk Türk sufilerinden Arslan Baba/Bab için yazdığı 27 beyitlik şiirinin ilk yedi beytinde onu “Peygamberin elçisi, iman için can veren, İslam için kılıç kuşanan, gazilerin başı, sahabelerin halimi, ilme'l-yakinin bilgini, ayne'l-yakinin övücü, hakka'l-yakinin sözcüsü, marifetin pazarı, muhabbetin gül bahçesi, âşıkların askeri” olarak nitelendirip İslam dinî için önemini vurgular. Şairin, Arslan Baba'ya övgü dolu sözlerle şiir yazmasında, Hoca Ahmed Yesevî'nin 29 dörtlükten oluşan “arslan babam sözlerin işitingiz teberrük” (Kaya1992: 128) biçiminde her dörtlükten sonra tekrar eden hikmetinin etkisi büyüktür. Şems-i Asî'nin söz konusu hikmetinde de her beyit “bâblar bâbı Arslan Bâb” ile bitmektedir.

⁴ Şems-i Asî'nin bildiride kullanılan bütün beyitleri tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Hak Resûlniñ ilçisi bâblar bâbı Arslan Bâb

Tâliblerniñ yolçısı bâblar bâbı Arslan Bâb (Şems VI/1; Kaya 1992: 127) [*Hak Resul'ün ilçisi babalar babası Arslan Baba! Taliplerin yolcusu babalar babası Arslan Baba!*]

Arslan Baba'nın özelliklerinin sıralandığı Hoca Ahmed Yesevî'ye ait aşağıdaki dizeler ile Şems-i Asî'nin dizeleri arasındaki benzerlik de dikkat çekmektedir:

arslan babam sorsangız peygamberge i'tibâr

sahâbeler uluğı hâs bende-i kirdigâr (Yesevî XII/11; Eraslan 1983: 124-125) [*Arslan Baba'mı sorsanız, Peygamber'in gözdesi; sahabeler ulusu, Hakk'ın seçkin bendesi...*]

Peygamberniñ imini hem bendeler kemini

Hoş sakladı dinini bâblar bâbı Arslan Bâb (Şems VI/2; Kaya 1992: 128) [*Hem Peygamberin emini hem kullar<ın> alçakgönüllüsü; dinini çok iyi korudu, babalar babası Arslan Baba!*]

II.3. Yine şair bu hikmetinde Yesevîlik kültüründe öneme sahip olan Hz. Muhammed'in Ahmet Yesevî'ye ulaştırmak için Arslan Baba'ya verdiği hurma hikâyesi tahkiyeli bir üslup içinde anlatılır. Metaforik bir anlatım içinde yerini alan “hurma”nın Peygamber'den emanet alınan ilim ve marifet ile din ve tasavvuf öğretileri olduğu düşünüldüğünde Arslan Baba'dan Yesevî'ye, halifelerine; onlardan da Şems-i Asî'ye ve başkalarına intikal eden Yesevî tarikatı için önemli bir etki alanının vücuda getirildiği söylenebilir. Bu etki alanı içinde kalan Şems-i Asî de Hoca Ahmed Yesevî'den sonra bu hikâyeyi nazma dökererek hikmet geleneğinde dilden dile dolaşmasını sağlamıştır.

Bir kün aydı Muştafâ birgüm saña bir *hurmâ*

Yaşlı saklağıl bala bâblar bâbı Arslan Bâb (Şems VI/8; Kaya 1992: 128) [*Mustafa bir gün söyledi: “Sana bir hurma vereceğim; evlat, <onu> iyice koru.” Babalar babası Arslan Baba!*]

II.4. *Sulţanü'l-‘arîfîn* (“airflerin sultanı”; Şems VII; Kaya 1992: 129) olarak nitelendirdiği bir başka Yesevî şairi, Hakîm Süleyman Ata'nın en tanınmış halifelerinden Zengi Baba (ö. 656/1258-59) için söylediği 8 beyitlik hikmeti, onun Yesevî silsilesine olan sevgi ve muhabbetini açıkça göstermektedir:

Ol seyyid-i âdem haqqı yâ Zengi Bâba himmeti

Ol mefhar-i âdem haqqı yâ Zengi Bâba himmeti (Şems VII/1; Kaya 1992: 129). [*O insan<ların> seyidi ve övüncü (olan Peygamber'in) hakkı için ey Zengi Baba'nın himmeti!*]

II.5. Elimizdeki hikmetlerinde ve bazı manzumelerinde şair; Şems (V/18, VI/27; Kaya 1992: 128-129), Şems-i ‘Âşi (I/9, II/10, IV/36, VII/9; Kaya 1992: 122, 123, 126, 130; *Yetim-nâme* IOM B 343 Nu. 131^b/4), Şems-i bi-ğayret (III/12; Kaya 1992: 124), Şems-i Kemine (Ayan 1997: 82) ve belki de başka hikmetlerinde Şemseddin, Şems-i Özkendi gibi mahlasları kullanmıştır. Tıpkı diğer Yesevî şairleri gibi şiirlerde birden fazla isimle karşılaşılabilir. Örneğin Hakîm Süleyman Ata, eserlerinde *Süleyman*, *Kul Süleyman*, *Miskin Süleyman*, *Hakîm*, *Hakîm Süleyman*, *Hakîm Hâce*, *Hakîm Hâce Süleyman* gibi mahlaslar kullanmıştır (Hofman 1969: 227-234). Bu şairin tasarrufu olabileceği gibi hikmet geleneğinin bir ayağının da sözlü kültür ortamına uzanması ve hikmetlerin bu ortamda icra edilmesi ve buna bağlı olarak toplumsal bellekle ilgili bir durumdur. Aynı zamanda Yesevîlik geleneğinin yerleşik kültürden çok konar-göçer topluluklar arasında yaygınlık kazanması ve bununla birlikte birçok şeyin olduğu gibi mahlasların da “yerleşik kültüre özgü standartlaşma, sabitleşme”den uzak değişken olmasıyla açıklanabilir.

II.6. Şairin kullandığı mahlaslar arasında özellikle “Şems-i Asî” ön plana çıkmakta, manzume ve hikmetlerinin çoğunda bu mahlası kullanmaktadır. Bu mahlası daha çok tercih etmesinde bizce Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinden yansıyan düşünce dünyasının etkisi son derece önemlidir. Ahmed Yesevî’nin birçok hikmetinde “asî bende”, “asî kul” gibi ifadelerle defalarca kulun işlediği asilik günahı ve isyankârlığı Hoca Ahmed Yesevî’nin kendi şahsında dile getirilmiştir.

müşkildür ‘âsî bende ümmet dimeşe anda

rüsvâ bolur mahşerde ümmet dimes Muhammed (Yesevî XLV/6; Eraslan 1983: 294-295) [*Müşküldür âsî bende, ümmet demese orda, rüsva olur mahşerde, ümmet demez Muhammed.*]

“günâhım köp ilâhım kiçürgey sin günâhım

barça kullar içinde ‘âsî kuldur hâce ahmed (Yesevî LII/2; Eraslan 1983: 308-309) [*Günahım çok Allah’ım, bağışla sen günahım; bütün kullar içinde âsî kuldur Hâce Ahmed.*]

baştın ayağ günahım iki cihânğa sığmas

bendeng ‘âsî günâhkâr pinhân kılğıl seherde (Yesevî LV/7; Eraslan 1983: 314-315) [*Baştan ayağa günahım iki cihana sığmaz; benden âsî, günahkâr; pinhan kul sen seherde*]

Şems-i Asî, “asilik” düşüncesini sadece mahlasında kullanmakla kalmamış, hikmetlerinde de tıpkı Ahmed Yesevî gibi kulun bu günahını ifade etmiştir:

Min 'âsi kûl yazuk kılıp tâlib bolup tevbe kılıp

Kildim saña himmet bilen yâ Zengi Baba himmeti (Şems VII/3; Kaya 1992: 130) [*Ey Zengi Baba, ben asi kul, günah işleyip tövbe etmeyi isteyip himmet ederek sana geldim.*]

II.7. Dünyanın faniliği, ömrün geçiciliği, asıl ahiret için çalışmak gerektiği, Allah aşkıyla gönlün çırpınması, Allah yolundaki gerçek dervişlerle yoldaşlık edip sohbet etmek, kulluk etmek, iyi huylara sahip olmak gibi dinî ve tasavvufî düşüncelerin öğretildiği ve telkin edildiği Yesevîlik tarikatındaki bu öğretiler, Yesevîlik terbiyesinden geçen ve bu dinî-mistik hareketin kaynaklarından beslenen Şems-i Asî'yi de etkilemiş ve bunun sonucu olarak Hakîm Ata Süleyman'ın ilk kez tesis ettiği ve Yesevîliğin hususi adaplarından sayılan aynı zamanda kutsi bir eylem olarak kabul edilen hikmet yazma geleneği Şems-i Asî'de de görülmüştür.

Kiçdi 'ömrüm arman bile vâ-ahasretâ vâ-ahasretâ

İş kılmadım fermân bile vâ-ahasretâ vâ-ahasretâ (Şems II/1; Kaya 1992: 122) [Ömrüm özlem ile geçti eyvah eyvah! Ferman ile bir şey yapmadım eyvah eyvah!]

Sên Muhammed ümmeti bir dem yâdın kılmas sên

Zeri kılıp turmas sên 'ömrün yel-dék ötti ya (Şems KN/76; IOM B 343 Nu. 129^a/5) [*Ey Muhammed'in ümmeti, sen <onu> bir an anmazsın. Zenginleşirsin ancak kalmazsın, ömrün yel gibi geçti ya.*]

Nêçün anı bilmes sên

Cânî fidâ kılmas sên

Kullukıda ölmes sên

Bilgen fidâ kıldı ya (Şems YN/38; MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 Nu. 4^a/5-6) [*Niçin onu bilmezsin, canını feda etmezsin, kulluk yaparak ölmezsin <bunu> bile feda etti ya.*]

Şems-i Asî'nin dünyanın ve ömrün geçiciliği ile ilgili yazdığı yukarıdaki dizelerin Yesevî ile benzer üslupta dile getirilişi, Yesevî'den alınan aşağıdaki satırlarda görülmektedir. Özellikle Şems-i Asî'nin vâ-ahasretâ redifli hikmeti, Yesevî'nin birçok hikmetinde geçen vâ-dirîğâ (Yesevî I/11, V/11, VIII/1, X/8, XXII/7, XXVIII/5, XXXII/8; Eraslan 1983: 58, 86, 100, 112, 176, 196, 224), vâ-hasretâ, vâ-veyletâ (Yesevî I/25; Eraslan 1983: 62) gibi hayıflanma ve pişmanlık sözcükleriyle başlayan dizelerini hatırlatmaktadır.

vâ-dirîğâ armân birle 'ömrüm kiçti

ğâfil yörge 'ömrin yilge satar döstlar (Yesevî XXII/7; Eraslan 1983: 96-97) [*Vah ne yazık, hasret ile ömrüm geçti; gâfil yürüyen ömrünü yeke satar dostlar.*]

kul hâce ahmed gâflet birle 'ömrüng ötti
vâ-hasretâ közdin tizdin kuvvet kitti
vâ-veyletâ nedâmetni vakti yitti

'amel kılmay kârân bolup köçtim muna (Yesevî I/25; Eraslan 1983: 62-63) [*Kul Hâce Ahmed, gâflet ile ömrüm geçti, vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti; vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetti; iyi amel kılmadan kervan olup göçtüm işte.*]

illig yiti yaşda 'ömrüm yil dik ötti (Yesevî VII/8; Eraslan 1983: 176-177) [*Elli yedi yaşta ömrüm yel gibi geçti.*]

III. Edebî Gelenek Açısından Hoca Ahmed Yesevî'nin ve Yesevîliğin Etkisi:

III. 1. Biçim Özellikleri Açısından:

Hikmet geleneğinde daha çok dördlük biçiminde görülen nazım birimlerine karşılık gazel biçiminde söylenen beyitlerle de karşılaşılır. Bu ikili kullanım Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde ve Hakîm Ata Süleyman'ın manzumelerinde dikkat çekmektedir:

Dördlük biçiminde hikmet veya manzume:

seher vaktde kopup yığlap nâle eyle
nâlişingdin yir ü kökler nevâ kılsun
hakka sığnıp köz yaşingnı jâle eyle

andın songra hak derdingge devâ kılsun (Yesevî XVI/1; Eraslan 1983:146-147) [*Seher vakti kalkıp ağla, nâle eyle; inleyişinden yer ve gökler neva kılsın. Hakk'a sığnıp göz yaşını jâle eyle; ondan sonra Hak derdine deva kılsın.*]

Bir ün keldi hevâdın

Meryem bardı dünyâdın

Yetim kalduñ anadın

Andağ nidâ keldi-ya (Hakîm Ata MK/37; Tekcan 2008: 41) [*Bir ses geldi havadan; Meryem gitti dünyadan; "Yetim kaldım anadan;" Böyle ses geldi ya...*]

Beyit biçiminde hikmet veya manzume:

ğavvas bahrığa kirdim vücûd şehrini kizdim

dürni, sadefde kördim güherni kân içinde (Yesevî LIII/5; Eraslan 1983: 310-311) [*Gavvas bahrına girdim, vücud şehrini gezdim, dürü sadefte gördüm, cevheri kân içinde.*]

Rivâyetin bildürdi halknıñ köñlin tındurdı

İmâm-ı A'zâm at koydı uşbu yerde aydı-ya (Hakîm Ata İA/71; Tekcan 2003: 149) [*Rivayetini bildirdi, halkın gönlünü dindirdi. İmam-ı Azam ad<ı> nı> koydu, bu yerde söyledi ya.*]⁵

Yesevîliğin edebî geleneğinde karşılaşılan bu biçim özellikleri Şems-i Asî'de de görülür. İncelediğimiz iki eserinden *Kıssa-ı Kudekname*'de musammat gazel düzeni görülürken *Yetimname*'nin Leningrad (B 343 nu.) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (İsmail Saib I 746 nu.) nüshalarında musammat gazel, Millî Kütüphane (06 Mil Yz A 1692/2 nu.) nüshasında ise dörtlük biçimleri görülmektedir. Şairin yayımlanan yedi hikmeti ise beyitler hâlinde yazılmıştır⁶. Şems-i Asî'nin Yesevîliğin etkisinde yazılan hikmetlerinde ve manzumelerindeki biçim farklılıkları, bu edebî geleneğin sözlü edebiyat içinde ortaya çıkıp gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şairin eserlerinde hatta aynı eserin farklı nüshalarında karşılaşılan bu biçimsel ayrılıklar Yesevîlik geleneğinde yazılan şiirlerin hafızaya dayalı olarak kaydedilmesiyle yakından ilgilidir.

Şems-i Asî'nin dörtlük biçiminde hikmet veya manzumeleri:

Gürüh gürüh oğlanlar

Kéyip arıg hōş tonlar

Minip türlük tēveler

'İdlaşurlar érdi ya (Şems YN/3; MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 Nu. 1^b/9)

[*Güruh güruh çocuklar temiz ve güzel giyinip develer binip bayramlaşıyorlardı ya.*]

Şems-i Asî'nin beyit biçiminde hikmet veya manzumeleri:

Tevbe tavkın gerdenimğa kumri yañlıg bağlayu

Nevha birle tā seher meşgûl-i istiğfâr kıl (Şems I/3; Kaya 1992: 122)

⁵ Beyit tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

⁶ Şairin hikmetleri için bk. KAYA, Ö. (1992) a.g.m., 122-130 s.

[*Tövbe gerdanını boynuma kumru gibi bağlayıp seher vaktine kadar avaz avaz istiğfar et!*]

Yëti kêçe kün êrmiş âb u ta‘âm yememiş

Resûl’ı körmemiş ne dêr sizler tedi ya (Şems KN/63; IOM B 343 Nu. 128^b/1) [*“Yedi gün yedi gece su <işmemiş> ve yemek yememiş; Resul’ü görmemiş, (onun öldüğünü) nasıl söylersiniz?” dedi ya.*]

III. 2. Üslup Açısından:

III.2.1. Yesevîlik geleneği içinde gerek dörtlük gerekse musammat gazel biçiminde oluşturulan manzumelerin her bir biriminin son dizesi genel olarak *ya* redifiyle kurulmuştur. Bu manzumeler incelendiğinde bu tercihin özellikle dinî hikâyelerin anlatıldığı metinlerde tahkiye üslubunu sağladığı görülmektedir. Bu özelliği Şems-i Asî’nin 77 beyitlik musammat gazel biçiminde oluşturulmuş yedi yaşındaki, Yahudi bir çocuğun Tevrat’ta Hz. Muhammed’in ismini görüp onu görmek ve tanımak istemesini hikâye eden 77 beyitlik *Kıssa-ı Kudekname*’sinde ve Hz. Muhammed ile yetim bir çocuk arasında geçen olayların anlatıldığı 43 dörtlükten oluşan *Yetimname*’sinde; Hakîm Ata’nın, Hz. Meryem’in ölümünü anlatan 73 dörtlükten meydana getirilmiş *Hazret-i Meryem Kitabı*’nda ve Ebu Hanife’nin dünyaya gelişini ve “İmam-ı Azam” lakabını alışını konu edinen 81 beyitlik *Kıssa-ı Hazret-i İmam-ı Azam*’ında (Ebu Hanife Kıssası) görmek mümkündür.

Kıssa-ı Kudekname:

Künlerde bir kün cühûd Tevrit okur êrdi *ya*

Katında yëti yaşar oğlan turur êrdi *ya* (Şems KN/1; IOM B 343 Nu. 125^a/4) [*Günlerden bir gün Yahudi Tevrat okurdu ya, karşısında yedi yaşında çocuk duruyordu ya.*]

Yetimname:

Muştafâ’dın müjdei ümmetiğe keldi *ya*

Dürr-i girân-bahâi bizge revân kıldı *ya*

Dürr-i yetim êrür bil kulağığa yahşı el

Uşal düрни fıkr kıl nê şadefdin êridi *ya* (Şems YN/1; MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 Nu. 1^b/1-2) [*Mustafa’dan ümmetine bir müjde geldi ya, değerli bir inciyi bize gönderdi ya. İnsan kulağına yaraşır eşsiz incidir, bil! O inciyi düşün, hangi sedekten sızdı ya.*]

Hazret-i Meryem Kitabı:

Kâdir kudretin tınlap

Bir sözüm yâd keldi-ya

Kizleben tutsa bolmas

Mevlâm hâtır berdi-ya (Hakîm Ata MK/1; Tekcan 2008: 35)

[*Kâdir kudretin dinleyip; bir sözüm yâda geldi ya... Gizleyip tutsa olmaz; Mevlâm hâtır verdi ya...*]

Kıssa-ı Hazret-i İmam-ı Azam:

Yok irdük bar eyledi ten yarattı cân birdi

Kaatre sudın bizlerni mundağ şerîf kıldı-ya (Hakîm Ata İA/2; Tekcan 2003: 139) [*Yoktan var eyledi, ten<i> yarattı, can verdi. Su damlasından bizleri böyle şerefli yarattı ya.*]⁷

Ya edatının daha çok konuşma diline özgü bu tahkiyeci üslubun devam etmesini sağlayan kullanımına Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden de rastlanmaktadır. Bu üslup Yesevî'de söz konusu edatla aynı işlevde başka bir edat olan genellikle çekimli fiillerin sonuna gelen seslenme (vokatif) edatı⁸ -a, -e ile sağlanmıştır.

bî-şek biling bu dünyâ barça ildin ötere

inanmağıl mâlinga bir kün koldın *kitere* (Yesevî LVI/1; Eraslan 1983: 316-317) [*Şeksiz bilin, bu dünya bütün halktan geçer ya; inanma sen malına, bir gün elden gider ya.*]

ata ana karındaş kayan kitti fikir kıl

dört ayağlığ çûbîn at bir kün sanga *yitere* (Yesevî LVI/2; Eraslan 1983: 316-317) [*Ata, ana, kardeşler nere gitti fikir kıl; dört ayaklı tahta at bir gün sana yeter ya.*]

III.2.2. İslam'ın esaslarını ve tasavvufun inceliklerini yansıtan hikmetli söyleyiş tarzı onun bazı şiirlerinde dikkat çekmektedir. Bu durum, Yesevîlik adına önemli bir eser olan Hazini'nin 1594 yılında Farsça kaleme aldığı ve tek yazma nüshasının Berlin'de bulunduğu *Camiü'l-mürşidin* adlı eserde de dikkatlere sunulmuştur. Söz konusu eserde Yesevî tarikatının takipçilerinden bahsedilirken Şemseddin Özkendi'nin de ismi zikredilmekte ve kendisinden

⁷ Beyit tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

⁸ “Özellikle *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-hakâyık* gibi metinlerde yaygın olarak görülen ve daha ziyade mısra sonlarına getirilen bir sestir. Kalınlık-incelik uyumuna göre -a/-e olan bu sesin vezin veya kafiyeyi tamamlama fonksiyonu yanında bir diğer fonksiyonu da hitap unsuru oluşudur. Bu fonksiyonu ile bir ek vazifesi gören ses, fiil çekim eklerinden sonra getirilmektedir: *bak-a, yapsan-a, gel-e* gibi.” ERASLAN, K. (1983), a.g.e., 358 s., 64. madde.

geriye hakikatlerin ve hikmetlerin miras kaldığı ifade edilmektedir (Refiuddin 2004: 161). Hikmetli söyleyiş tarzı şu dizelerde görülmektedir:

Ölgenlerni körer-siz birin birin barur-siz

Niçün gâfil bolur-siz hâzır boluñ yārānlar (Şems IV/2; Kaya 1992: 124) [Ölenleri görüyorsunuz, bir bir gidiyorsunuz; niçin gaflet içindesiniz, ey dostlar hazır olun!]

İy Şems-i ‘âsi yığlağıl öziñni öziñ tañlağıl

‘Ömriñ kiçipdür añağıl vā-ḥasretā vā-ḥasretā (Şems II/10; Kaya 1992: 123) [*Ey Şems-i Asi ağla, kendi kendini arayıp bul; eyvah eyvah ömrün geçiyor!*]

III.2.3. Şems-i Asi’nin 43 dörtlükten oluşan *Yetimname*’sinde Ebu Bekir’in anlattığı Hz. Muhammed ile yetim bir çocuk arasındaki konuşmalar ve yaşananlar bir manzume biçiminde işlenmiştir. Manzumede Peygamber’in, bayramlaşma sırasında sokakta bütün çocuklar oynarken bir kenara çekilip oturan yetim bir çocuğa şefkatle yaklaşması ve yetimlikle ilgili bazı sözleri yer almaktadır. Şairin bu manzumesini yazma nedenlerinden birisi de Hoca Ahmed Yesevî’ye ait “yetim”le ilgili pek çok dizenin yer aldığı hikmetlerin bulunması ve bunlardan şairin etkilenmesi olabilir. Bu hikmetlerden birinde Resul’ün huzuruna bir yetim gelir, bunun üzerine Peygamber kendisinin de yetim olduğunu ve yetime nasıl davranılması gerektiğini belirtir:

resûl aldığa bir yetim kilipdür

ğarîb ü mübtelâ min dip ayıtpdur (Yesevî XLIII/28; Eraslan 1983: 288-289) [*Resul huzuruna bir yetim gelir; garip ve mübtelâyım diye söyler.*]

Başka hikmetlerinde Yesevî, Resul’ün garip, fakir ve yetimleri sorduğunu, gönüllerini aldığını, Miraç’tan inip onları kolladığını, onları mutlu etmek için gerekirse aziz canın kurban edilebileceğini ve bunları gerçekleştirenlerden Tanrı’nın razı olacağı ifade edilmektedir. İslam peygamberi Hz. Muhammed’in de yetim (dürri-yetim) olmasından dolayı “yetim” temasına vurgu yapan Hoca Ahmed Yesevî’nin bu dizeleri, Yesevîlik kültüründe bu temanın önemli olduğunu gösterir. Bu önemden ve “hocası”, “şeyhi” Yesevî’nin bu dizelerinden etkilenen Şems-i Asi tarafından “yetimlik”in işlendiği müstakil bir eser kaleme alınmıştır.

ğarîb fakîr yetimlerni resûl sordı

uşol tüni mi ‘râc çıkıp dîdâr kördi

kaytıp tüşüp “ğarîb yetim izlep yördi (Yesevî I/4; Eraslan 1983: 54-55)

[*Garip, fakir, yetimleri Resûl sordu; hem o gece Mirâc'a çıkıp didar gördü; geri inip garip, yetim izleyip yürüdü.*]

ğarîb fakîr yetimlerini kılğıl şâdmân

halklar kılıp 'azîz cânîng eyle kurbân (Yesevî I/14; Eraslan 1983: 58-59)

[*Garip, fakir, yetimleri kıl sen şâdman; parçalayıp aziz canın eyle kurban.*]

Hatta Şems-i Asi'nin manzumesinde yer alan 10. dördlükteki ilk iki dizayla Yesevî'nin hikmetindeki 30. beyit arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir:

resûl aydı anga min hem yetim min

yetimlikde ğarîblikde yetip min (Yesevî XLIII/30; Eraslan 1983: 288-289)
[*Resul dedi: Ben de yetimim; yetimlikte, gariplikte büyümüşüm.*]

Aydı ki mên yetim mên

Yetimlikde yitip mên (Şems YN/10; MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 Nu. 2^a/9)

Yetimname'deki bu dizelerin ardından 30. dördlükte yetimlere nasıl davranılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu dizeler de Yesevî'nin aynı hikmetindeki "yetimlerin incitilmemesi" ifadelerini hatırlatmaktadır.

yetimni körsengiz ağrıtmangızlar

ğarîbni körsengiz dâğ itmengizler (Yesevî XLIII/32; Eraslan 1983: 288-289) [*Yetimi görseniz incitmeyin siz; garibi görseniz, dâğ etmeyin siz.*]

Yetim hâlin soruñız

Ža 'ifğa kol tutuñız

Andağ hazret körüñiz

Yetimge nê kıldı ya (Şems YN/30; MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 Nu. 3^b/4)
[*Yetim<in> hâlini sorunuz, güçsüze kol kanat geriniz, <işte> böyle hazret görünüz, yetime nasıl davrandı ya.*]

Sonuç

Kaynaklarda hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında bir bilginin bulunmadığı Şems-i Asi'nin *Kıssa-ı Yetimname*, *Kıssa-ı Kudekname* adlı eserlerinde ve hikmetlerinde düşünceleri ve edebî yönleriyle Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi üzerinde durulup bu eserlerin Yesevîlik geleneğine olan katkılarından söz edilmiştir. Şems-i Asi'nin söz konusu eserleri, başta Hoca Ahmed Yesevi olmak üzere hikmet geleneğini tesis eden Hakîm Ata Süleyman'ın hikmet ve manzumeleriyle karşılaştırma yapılarak şairin düşünce dünyası ve edebî kişiliğine yansıyan Yesevîlik etkisi değerlendirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, Ars-

lan Baba ve Zengi Ata gibi Yesevîliğin önemli isimlerine yazdığı hikmetler, farklı mahlaslar kullanması, daha çok “Şems-i Asi” mahlasının ön plana çıkması, dünyanın faniliği ve ömrün geçiciliği gibi dinî-tasavvufî birçok temanın işlenmesinde Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinin tesiri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî ve diğer Yesevî şairlerinin etki alanı şairin sadece düşünce dünyasının oluşmasında değil hikmet ve manzumelerinde kullandığı edebî biçim ve üslup özelliklerinde de görülmektedir. Bunlar da yine örnekler verilerek karşılaştırılmış ve somut bir biçimde ortaya konulmuştur.

Böylece Hoca Ahmed Yesevî’nin yaşadığı döneme ve sonrasına özellikle söylediği veya yazdığı ve daha sonra dilden dile aktarılan hikmetleriyle ortaya çıkan tesiri ve bunun Türk dünyasının birlikteliğindeki yeri ve önemiyle yarattığı birleştirici güç dikkatlere sunulmuştur.

KISALTMALAR

- a.g.e. Adı geçen eser.
a.g.m. Adı geçen makale.
bk. bakınız.
Nu. Numara.
s. sayfa.

KAYNAKLAR

- AYAN, Hüseyin (1997), “Bir Şiir Mecmuasında Ahmet Yesevî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 79-84 s.
- BAKIRCI, Fatih, “Yesevî Şairi Şems-i Asi ve *Kıssa-ı Küdek-Nâme’si*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt/Sayı LIV, 2016, 13-70s.
- DMITRIEVA, L. V. (2002), *Katalog Tyurkskih Rukopisey, Instituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk*, Moskova: İzdateliskay Firma Vostochnay Literatura Ran.
- ERASLAN, Kemal (1983), *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- HARİRİZADE, Kemalettin Muhammed, *Tibyanı Vesaili’l-Hakaik fi Beyani Selasilit’il-Taraik*, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 430-432 Nu., Cilt III, 265^a-267^a y.
- HOFMAN, H. F. (1969) *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, part I: Authors, Utrecht.
- KAYA, Önal (1992), “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, *Türkoloji Dergisi*, Cilt X, Sayı 1, Ankara, 115-130 s.

- KÖPRÜLÜ, Fuad (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- REFİUDDİN, Seyfuddin ve Hasan, Nadir (2004), “Hazinî'nin *Câmiü'l-Mürşidîn* Adlı Eseri Hakkında”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı 12, Ankara, 159-166s.
- Şems-i 'Âşî, Kışsa-ı Kūdek-nāme, Institute of Oriental Manuscripts (IOM) B 343 Nu. 125^a-129^ay.
- Şems-i 'Âşî, *Yetim-nāme*, Millî Kütüphane (MKtp.) 06 Mil Yz A 1692/2 Nu. 1^b/1-4^b/1y.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2007), “Özkent”, *DİA*, Cilt 34, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.
- TEKCAN, Münevver (2003), “İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin Kıssası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, Konya, 121-168s.
- TEKCAN, Münevver (2008), *Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, İstanbul, Beşir Kitabevi.
- TOSUN, Necdet (2013), “Yeseviyye”, *DİA*, Cilt 43, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.